

ATLANTIS

GEORGE ORWELL / UVNITŘ VELRYBY A JINÉ ESEJE

Kniha vychází za přispění nadace

Central & East European Publishing Project, Oxford

Z anglického originálu The Penguin Essays of George Orwell

vydaného nakladatelstvím Penguin Books Ltd. v roce 1984

přeložila Kateřina Hilská

Doslov Tvář za stránkou: Eseje George Orwella

napsal Martin Hilský

Redigoval Jan Zelenka

Obálka, vazba a grafická úprava Boris Mysliveček

Vydalo nakladatelství Atlantis v Brně roku 1997

jako svou 144. publikaci

Odpovědná redaktorka Jitka Uhdeová

Sazbu písmem Times připravilo MU typografické studio

Vytiskla Moravská tiskárna Olomouc

Počet stran 504

Tematická skupina 13

Vydání první

být hloupoučký a únavný. V básni „Pobble bez prstů“ straší přízrak logiky a myslím, že je to právě rozumový prvek, který ji činí legrační. Pobble, jak si možná vzpomenete, jel na ryby do bristolského kanálu:

A když ho viděli, jak se blíží,
tu všichni admirálové hned křičí:
„Jobisce na ryby jde pro kocoura,
aby si fousečky snad neucoural!“

Zde je právě směšný dotek burlesky, admirálové – na rozdíl od slov, která pramení z okamžitého popudu a jsou pouze poněkud trapná. Zatímco byl Pobble ve vodě, přišli nějací neidentifikovatelní tvorové a sežrali mu prsty u nohou. Když se pak vrátil domů, jeho teta poznamenala:

„Celý svět přece dnes to ví,
že bez prstů je lépe Pobblovi,“

což je opět legrační, protože to má význam, a dalo by se dokonce říci politický význam. Celou teorii autoritářských vlád lze shrnout do tvrzení, že Pobblové jsou šťastnější bez prstů u nohou. Totéž platí o známém limericku:

Byl jeden stařík z Kosmonos,
který měl skvělou duchapřítomnost;
koupil si koně,
nasedl na něj
a ujel lidem z Kosmonos.

To není tak docela bezdůvodné. Směšnost je v jemně naznačené kritice lidí z Kosmonos, kteří jsou opět „oni“, ta úctyhodná, správně smýšlející, umění nesnášející většina.

Mezi současníky měl k Learovi nejbližší Lewis Carroll, který však byl v jádře méně fantastický – a podle mého názoru legračnější. Od té doby, jak říká Megroz ve svém úvodu, je Learův vliv značný, ale stěží uvěříme, že byl pouze dobrý. Hloupoučkou rozmarnost současných dětských knih lze patrně zčásti vysledovat až zpět k němu. Myšlenka vědomě se pustit do psaní nonsensové poezie, třebaže v Learově případě vyšla, je rozhodně sporná. Pravděpodobně nejlepší nonsensová poezie vzniká postupně a náhodně a spíš ji vytvářejí společenství než jednotlivci. Na druhé straně Learův vliv jakožto komického kreslíře musel být blahodárný. Například James Thurber určitě přímo či nepřímo dluží cosi Learovi.

1945

ZAKAZOVÁNÍ LITERATURY

Asi před rokem jsem se účastnil zasedání PEN klubu u příležitosti třístého výročí Miltonova pamfletu *Areopagitica*, napsaného, jak si možná vzpomenete, na obranu svobody tisku. Miltonova slavná věta o hříchu „zabíjení“ knih byla vytištěna na propagačních letácích, které byly účastníkům rozeslány předem.

Na pódiu se octli čtyři řečníci. Jeden z nich pronesl řeč, která se sice zabývala svobodou tisku, ale pouze ve vztahu k Indii; jiný poněkud váhavě a velice obecně prohlásil, že svoboda je dobrá věc; třetí pronesl útok na zákony týkající se obscénnosti v literatuře. Čtvrtý věnoval většinu svého projevu obraně ruských čistek. Pokud jde o proslovy z řad ostatních v sále, někteří se vraceli k otázce obscénnosti a zákonů vztahujících se k ní, jiní pronášeli chvalo zpěvy na Sovětské Rusko. S morální svobodou – svobodou otevřeně probírat otázky sexu v tisku – zdá se všichni souhlasili, ale o politické svobodě se nikdo nezmínil. Z této diskuse několika set lidí, z nichž možná polovina se přímo podílí na psaní, nebyl ani jediný, kdo by zdůraznil, že svoboda tisku, pokud to vůbec něco znamená, znamená svobodu kritizovat a vyjadřovat opačný názor. Není bez významu, že žádný řečník necitoval z pamfletu, který jsme měli oslavovat. Ani se nikdo nezmínil o těch různých knihách, které byly „zabity“ v naší zemi a ve Spojených státech za války. Ve svém čistém výsledku se shromáždění stalo demonstrací ve prospěch cenzury.*

V zájmu spravedlnosti je třeba říci, že oslavy pořádané PEN klubem, které trvaly asi týden, nebyly vždy stejně úrovně. Náhodou jsem narazil na špatný den. Avšak když pročteme proslovy (otištěné pod názvem *Svoboda slova*),

Na tom nebylo nic zvlášť překvapivého. V naší době se na myšlenku intelektuální svobody útočí ze dvou stran. Na jedné straně jsou její teoretičtí nepřátelé, apologetici totality, a na druhé její bezprostřední, praktičtí nepřátelé, monopol a byrokracie. Každý spisovatel nebo novinář, který si chce uchovat osobní poctivost, zjistí, že spíše než přímé pronásledování mu jeho předsevzetí kazí všeobecné sklony společnosti. Proti němu pracuje soustředění tisku v rukou několika bohatých lidí, monopol ovládající rádio a filmy, neochota veřejnosti utrácet peníze za knihy, která nutí téměř každého spisovatele, aby si přivydělával psaním na objednávku, působení oficiálních orgánů, jako je ministerstvo informací a Britská rada, jež sice pomáhají spisovateli přežívat, ale také plýtvají jeho časem a diktují mu názory, a neustálá válečná atmosféra posledních deseti let, jejímž pokrývujícím účinkům nikdo nemohl uniknout. Všechno v naší době se spiká, aby proměnilo spisovatele a rovněž každého jiného umělce v úředníčka, který pracuje na tématech, jež dostává shora, a nikdy nefekne, co podle něj je celá pravda. Když však bojuje proti svému osudu, nedostává se mu žádné pomoci z vlastní strany: totiž neexistuje dostatečná názorová základna, která by ho ujistila, že je v právu. V minulosti, alespoň během protestantských staletí, se mísila představa rebelie s představou intelektuální poctivosti. Kacíř – politický, morální, náboženský či estetický – byl ten, kdo odmítal urážet vlastní svědomí. Jeho náhled shrnují slova evangelizačního hymnu:

Odvaž se být Danielem,
jako strom zkus pevný být,
běž si stále za svým cílem,
nenechej se zastrašit!

Abychom tento hymnus zaktualizovali, museli bychom z kladných tvarů sloves učinit záporné a naopak. Neboť zvláštností naší doby je, že rebelové proti existujícímu pořádku, alespoň ti nejběžnější a nejtypičtější, se také bouří proti myšlence intelektuální poctivosti. „Být pevný jako strom“ je ideologicky zločinné a v praxi nebezpečné. Nezávislost spisovatele a umělce požirají vágní ekonomické síly, a zároveň ji podřívají ti, kdo by ji měli bránit. Zde se budu zabývat tím druhým procesem.

zjistíme, že v naší době téměř nikdo není schopen mluvit tak otevřeně ve prospěch intelektuální svobody jako Milton před třemi sty lety – a to přesto, že psal za občanské války.
[Autorova poznámka.]

Svoboda myšlení a tisku je obvykle napadána argumenty, kterými netřeba se zabývat. Každý, kdo má nějakou zkušenost s přednášením a debatami, je zná i pozpátku. Zde se nesnažím podpořit známou tezi, že svoboda je iluze, či tvrzení, že v totalitních zemích je víc svobody než v demokratických, ale mluvím o mnohem udržitelnější a nebezpečnější tezi, že svoboda je nežádoucí a že intelektuální poctivost je formou protisociální sobeckosti. Třebaže v popředí jsou obvykle jiné aspekty té otázky, je spor o svobodu slova a tisku v jádře sporem o žádoucnosti, či jinak řečeno o lhaní. Ve skutečnosti jde o právo podávat o současných událostech pravdivé zprávy, nebo alespoň tak pravdivé, jak připustí nevědomost, zaujatost a sebeklam, kterými každý pozorovatel nutně trpí. Možná to vyzní, jako bych říkal, že přímá „reportáž“ je jediné odvětví literatury, na němž záleží: ale později se pokusím ukázat, že na každé literární úrovni a patrně v každém umění vzniká tentýž problém ve více či méně zředěné podobě. Prozatím je nutno zbavit se nepodstatností, do nichž se tento spor obvykle halí.

Nepřátelé intelektuální svobody se často snaží předestřít svou věc jako volání po kázní v protikladu k individualismu. Problém pravda versus nepravda se drží pokud možno co nejvíce v pozadí. Spisovateli, který odmítá prodávat své názory, se možná jen s rozdílným důrazem vždycky dostane označení pouhého egoisty. Je tedy obviněn buď z toho, že se chce zavířt do věže ze slonoviny, nebo z exhibicionistického předvádění vlastní osobnosti či z toho, že se vzpírá nevyhnutelnému plynutí dějin a pokouší se lpět na neoprávněných výsadách. Katolík a komunista se opírají o stejný předpoklad, že totiž protivník nemůže být poctivý a inteligentní zároveň. Každý z nich mlčky tvrdí, že „pravda“ už byla zjevena a že kacíř, pokud není pouze blázen, si potají je té „pravdy“ vědom a odolává jí pouze ze sobeckých pohnutek. V komunistické literatuře je útok na intelektuální svobodu obvykle maskován řečením o „maloburžoazním individualismu“, „iluzích liberalismu devatenátého století“ atd., a ještě zdůrazněn nechvalnými přídomky jako „romantický“ a „sentimentální“, na něž se těžko odpovídá, protože nemají žádný všeobecně přijatý význam. Tím se odvádí pozornost od skutečného jádra sporu. Člověk může přijmout, a většina osvícených lidí by přijala, komunistickou tezi, že čistá svoboda bude existovat až v beztrždní společnosti a že člověk se svobodě blíží, když pracuje pro uskutečnění takové společnosti. Ale s tím se podsouvá zcela nepodložené tvrzení, že komunistická strana sama mífí k ustavení beztrždní společnosti a že v SSSR jsou už na cestě

k uskutečnění tohoto cíle. Jestliže se dopustí, aby prvé tvrzení zahrnuje to druhé, pak lze ospravedlnit snad každý útok na zdravý rozum a normální lidskou slušnost. Ale tím jsme se vyhnuli podstatě věci. Svoboda intelektu znamená svobodu podávat zprávy o tom, co člověk viděl, slyšel a cítil, a nemusí spřádat vymyšlená fakta a pocity. Znamé tirády proti „eskapismu“, „individualismu“, „romantismu“ a tak dále jsou pouze právnícké kličky, jejichž cílem je učinit překrucování historie společensky přijatelným.

344

Když před patnácti lety člověk bránil intelektuální svobodu, musel ji bránit proti konzervativcům, proti katolíkům a do jisté míry – protože v Anglii neměli takovou důležitost – proti fašistům. Dnes ji člověk musí hájit před komunisty a jejich „soputníky“. Neměli bychom přehánět přímý vliv malé anglické komunistické strany, ale není pochyb o otravném účinku ruského mýtu na anglický intelektuální život. Kvůli němu jsou známá fakta potlačována a překrucována do té míry, až vzniká pochyba, zda vůbec někdy bude napsána pravdivá historie naší doby. Dovolte mi pouze jeden příklad ze stovek, které by se daly citovat. Když padlo Německo, zjistilo se, že spousta sovětských Rusů – nepochybně většinou z nepolitických důvodů – změnila stranu a bojovala za Němce. Navíc se malá, avšak nezanedbatelná část ruských zajatců a uprchlíků odmítla do SSSR vrátit a alespoň někteří z nich byli repatriováni proti své vůli. Tato fakta, která mnozí novináři znali hned na místě, se v britském tisku téměř neobjevila, zatímco ve stejné době rusofilští publicisté v Anglii nadále ospravedlňovali čistky a deportace z let 1936–38 tvrzením, že SSSR „nemá žádné quislingy“. Neprůhlednost lží a dezinformací, která obklopuje taková témata, jako je ukrajinský hladomor, španělská občanská válka, ruská politika v Polsku a tak dále, nepramení plně z vědomé nepoctivosti, ale každý spisovatel či novinář, jenž bezvýhradně sympatizuje se SSSR – to znamená sympatizuje způsobem, který by rádi viděli u něj sami Rusové –, se musí v důležitých otázkách smířit s úmyslnou falzifikací. Mám před sebou zřejmě velice vzácný pamflet, který napsal Maxim Litvinov v roce 1918 a v němž nastínil nedávné události Ruské revoluce. Nezmiňuje se o Stalinovi, ale velice chválí Trockého a také Zinovjeva, Kameněva a další. Jaký by asi mohl být postoj i toho intelektuálně nejzávadovějšího komunisty k takovému pamfletu? Přinejlepším zatemňující, protože by musel říci, že je to nežádoucí dokument a měl by se potlačit. A kdyby z nějakého důvodu bylo rozhodnuto vydat překroucenou verzi pamfletu, jež by očerňovala Trockého a do níž by byly vloženy odkazy ke Stalinovi,

nemohl by protestovat žádný komunist, který zůstal věren své straně. Padělky téměř stejně donebevolající byly v nedávných létech publikovány. Ale podstatné není to, že k takovému falšování dochází, ale že i když se o něm ví, nevzbuzuje žádnou reakci levicové inteligence jako celku. Tvrzení, že říci pravdu „by se nehodilo“ nebo „by nahrávalo někomu do ruky“, se bere jako danost a jen málo lidí si dělá starosti se lživými zprávami, které s jejich vědomím vycházejí v novinách a dostávají se do učebnic historie.

Organizované lhaní, jak je praktikují totalitní státy, není, jak se někdy říká, dočasná nutnost stejné povahy, jako je vojenská taktika. Je to něco totalitě vlastního, něco, co by pokračovalo, i kdyby koncentrační tábory a tajná policie přestaly být potřebné. Mezi inteligentními komunisty se traduje neoficiální pověra, že třebaže ruská vláda se nyní musí věnovat lživé propagandě, vykonstruovaným procesům a tak dále, tajně zaznamenává pravdivá fakta a někdy v budoucnu je zveřejní. Domnívám se, že si můžeme být skoro jisti tím, že to tak není, protože takový čin by znamenal uvažování liberálního historika, který zcela samozřejmě věří, že minulost nelze měnit a že správná znalost historie je cenná. Z totalitního hlediska je historie cosi, co se má tvořit spíše než znát. Totalitní stát je vlastně teokracie, a aby si jeho vládnoucí kasta udržela své postavení, musí vytvářet dojem neomylnosti. Avšak protože v praxi nikdo není neomylný, je často potřeba přerovnávat minulé události tak, aby ukazovaly, že ta nebo ona chyba se nestala, nebo že naopak k tomu či onomu triumfu opravdu došlo. A opět – každá důležitější změna politiky vyžaduje odpovídající změnu doktríny a přehodnocení významných historických postav. Něco takového se děje všude, ale pravděpodobněji to povede k přímé falzifikaci ve společnostech, kde je v kterémkoli daném okamžiku možný pouze jeden názor. Totalita vyžaduje vlastně neustálé pozměňování minulosti a v dlouhé perspektivě patrně také nevíru v samu existenci objektivní pravdy. Přátelé totality u nás často tvrdí, že protože absolutní pravda je nedosažitelná, velká lež není o nic horší než malá. Zdůrazňuje se, že všechny historické záznamy jsou předpokládány a nepřesné, nebo na druhé straně, že moderní fyzika prokázala, že to, co máme za skutečný svět, je iluze, takže věřit ve svědectví vlastních smyslů je prostě vulgární filištinství. Totalitní společnost, které by se podařilo přetrvat navždy, by patrně ustavila schizofrenní systém myšlení, v němž by zákony zdravého rozumu platily v každodenním životě a v určitých exaktních vědách, ale politik, historik či sociolog by na ně nemusel brát zřetel. Už tak jsou tu mnozí

345

lidé, jimž by připadalo skandální zfalšovat učebnici nějaké vědy, ale neviděli by nic špatného na zfalšování historického faktu. Právě v bodě, kde se literatura a politika kříží, působí totalita na intelektuála největším tlakem. Exaktní vědy nejsou prozatím ohroženy stejnou měrou. To zčásti vysvětluje skutečnost, že ve všech zemích je snadnější pro vědce než pro spisovatele, aby stáli za svou vládou.

■ 346 Abychom se dívali na věc správně, dovoďte mi zopakovat, co jsem řekl na začátku tohoto eseje: že v Anglii jsou bezprostředními nepřáteli pravdomluvnosti, a tudíž svobody myšlení tiskoví a filmoví magnáti a byrokrati, ale do budoucna bude tím nejdůležitějším problémem oslabení touhy po svobodě mezi intelektuály samými. Může se zdát, že celou tu dobu jsem mluvil o důsledcích cenzury ne na literaturu jako celek, ale pouze na jeden oddíl politického žurnalisumu. Dejme tomu připustíme, že Sovětské Rusko je pro britský tisk čímsi jako zakázanou oblastí, že problémy jako Polsko, španělská občanská válka, rusko-německý pakt atd. se vylučují ze serióznější diskuse a že pokud máte informace, které jsou v rozporu s převládající ortodoxií, čeká se od vás, že je buď překroutíte, nebo o nich budete pěkně mlčet –, připustíme tedy tohle všechno, ale proč by to mělo nějak ovlivnit literaturu v širším slova smyslu? Je každý spisovatel politikem a je každá kniha nutně přímou „reportáží“? Nemůže snad jednotlivci i za té nejtužší diktatury zůstat vnitřně svobodný a destilovat či skrývat své neortodoxní myšlenky tak, že to hloupé úřady nerozpoznají? A vůbec, jestliže spisovatel sám souhlasí s vládnoucí ortodoxií, proč by ho to mělo nějak svazovat? Nevzkvétá snad literatura, jako kterékoli jiné umění, nejspíš ve společnostech, kde nejsou žádné velké názorové odlišnosti a žádný příkrý rozdíl mezi umělcem a jeho publikem? Musíme snad předpokládat, že každý spisovatel je buič, nebo dokonce že každý spisovatel jako takový je výjimečný člověk?

Kdykoli se člověk pokouší hájit intelektuální svobodu proti totalitním tvrzením, v té či oné formě se s těmito argumenty setkává. Zakládají se na naprostém nepochopení toho, co je to literatura a jak – možná bychom měli spíš říci proč – vzniká. Předpokládají, že spisovatel je buď pouhý bavič, nebo úplatný pisálek, který dokáže přepnout z jednoho druhu propagandy na druhý tak snadno, jako když flašinet mění písničky. Ale nakonec, jak to, že se vůbec píší knížky? Veškerá literatura nad jistou, dosti nízkou úroveň je pokusem ovlivnit názor současníků zaznamenáváním zkušenosti. A pokud jde o svobodu výrazu, není velký rozdíl mezi pouhým žurnalis-

■ 347 tou a tím „nejapolitičtější“ tvůrčím spisovatelem. Žurnalista je nesvobodný a je si vědom své nesvobody, když je nucen psát lži či potlačovat to, co jemu připadá jako důležitá zpráva: tvůrčí spisovatel je nesvobodný, když musí falšovat své subjektivní pocity, jež jsou z jeho hlediska fakta. Může pokrukovat či karikovat skutečnost, aby objasnil, co chce sdělit, ale nemůže nepravdivě zobrazovat to, co se odehrává v jeho vlastní mysli; nemůže přesvědčivě říci, že má rád to, co nemá rád, nebo věří tomu, v co nevěří. Když je k tomu přinucen, jediným výsledkem je to, že ho opustí jeho tvůrčí schopnosti. Ani však nemůže řešit ten problém tak, že by se sporným tématům vyhýbal. Něco takového jako opravdu apolitická literatura neexistuje, tím méně v době, jakou je ta naše, kdy strachy, nenávisti a oddanost přímo politického rázu vyplouvají na povrch vědomí každého z nás. I jedno jediné tabu může mít ochromující účinek na myšlení, protože je tu vždycky nebezpečí, že každá svobodně rozvíjená myšlenka může vést k zakázané myšlence. Z toho pak plyne, že atmosféra totality je smrtelně nebezpečná každému prozaikovi, byť v ní třeba básník, alespoň lyrik, ještě mohl dýchat. A v každé totalitní společnosti, která přežije víc než dvě generace, je pravděpodobné, že próza, alespoň toho druhu, který tu existoval předních čtyřicet let, musí skončit.

Literatura někdy vzkvétala za despotických režimů, ale jak se často zdůrazňuje, despotické režimy minulosti nebyly totalitní. Jejich represivní aparát byl vždycky neschopný, vládnoucí vrstvy obvykle buď zkorumpované či apatické, nebo i napůl liberální v názorech, a vládnoucí náboženské doktríny obvykle působily proti perfekcionismu a myšlence lidské neomylnosti. I tak je zhruba pravda, že literatura psaná prózou dosáhla nejvyšší úrovně v obdobích demokracie a svobodného myšlení. Na totalitě je nové to, že její doktríny nejsou pouze nenapadnutelné, ale také nestálé. Pod hrozbou ztracení musejí být respektovány, ale na druhé straně vždycky podléhají náhlé změně. Uvažte například ty různé postoje, navzájem naprosto neslučitelné, které anglický komunista či „soputník“ museli zaujmout vůči válce mezi Británií a Německem. V létech před zářím roku 1939 se od nich očekávalo, že budou neustále pobouřeni „hrůzami nacismu“ a že vše, co píší, přetvoří v odsudek Hitlera. Po září 1939 museli dvacet měsíců věřit tomu, že proti Německu se hřešilo víc, než hřešilo ono samo, a slovo „nacista“, alespoň pokud šlo o tisk, muselo zmizet z jejich slovníku. Hned po zprávách v osm hodin ráno 22. června museli začít věřit znovu, že nacismus je to nejohavnější zlo, které svět viděl. Pro politika je snadné

takhle se měnit; pro spisovatele je to poněkud jiné. Jestliže má změnit své názory v přesně ten pravý okamžik, musí buď lhát o svých subjektivních pocitech, nebo je musí úplně potlačit. V každém případě zničí svůj hnací motor. Nejenže mu nepoplynou myšlenky, ale i slova, která používá, jako by pod jeho dotekem ztuhla. Politická literatura naší doby pozůstává téměř výlučně z prefabrikovaných vět, které se spojují dohromady jako dětská skládanka. Je to nevyhnutelný důsledek autocenzury. Aby člověk mohl psát jasným, působivým jazykem, musí myslet beze strachu, a pokud člověk myslí beze strachu, nemůže být politicky ortodoxní. Jinak tomu může být ve „věku víry“, kdy vládnoucí ortodoxie je už dlouho zavedená a nebere se moc vážně. V tom případě by bylo možné, nebo mohlo by být možné, aby velké oblasti lidského myšlení zůstaly nedotčeny tím, čemu se oficiálně věří. I tak stojí za povšimnutí, že literatura v próze téměř vymizela během jediného období víry, které Evropa kdy zažila. Po celý středověk téměř neexistovala tvůrčí literatura psaná prózou a historické literatury bylo pouze poskrovnu. Intelektuální vůdci společnosti vyjadřovali své nejvážnější myšlenky mrtvým jazykem, který se za tisíc let skoro nezměnil.

Totalita však ani tolik neslibuje věk víry jako věk schizofrenie. Společnost se totalizuje, když se její struktura stane křiklavě umělou – to jest, když její vládnoucí vrstva ztratila svou funkci, ale daří se jí lpět na moci silou či podvodem. Taková společnost, ať přetrvá jakkoli dlouho, si nikdy nemůže dovolit stát se tolerantní nebo intelektuálně stabilní. Nikdy si nemůže dovolit ani pravdivé zaznamenání fakt či emocionální otevřenost, kterou vyžaduje literární tvorba. Ale na to, aby se člověk dal zkorumpovat totalitou, nemusí žít v totalitní společnosti. Pouhá převaha určitých myšlenek může rozšířit jakousi otravu, která pro literární účely vyřazuje jedno téma za druhým. Všude tam, kde je vnučována ortodoxie – nebo dokonce dvě ortodoxie, jak se často stává –, se dobrá literatura vytratí. Tohle dobře ukázala španělská občanská válka. Pro mnohé anglické intelektuály byla hluboce dojemným zážitkem, ale ne zážitkem, o kterém by člověk mohl otevřeně psát. Směli jste říkat pouze dvě věci a obě byly zřejmě lži – v důsledku toho válka sice dala vzniknout stohům potlačeného papíru, ale skoro nic z toho nestálo za přečtení.

Není jisté, zda účinek totality na poezii musí být tak umrtvující jako v případě prózy. Existuje celá řada souběžných důvodů, proč je poněkud snadnější pro básníka než pro prozaika, aby se cítil doma v autoritářské společnosti. Jednak byrokrati a „praktičtí“ lidé obvykle opovrhují básníkem na-

tolik, že je moc nezajímá, co říká. Zadruhé to, co básník říká – tedy to, co jeho báseň „znamená“, když ji převedeme do prózy –, je relativně nedůležité i pro něj. Myšlenka obsažená v básni je vždycky jednoduchá a není prvotním cílem básně o nic víc, než je anekdota prvotním cílem obrázku. Báseň je uskupení zvuků a asociací, stejně tak jako je malba uspořádáním otisků štetce. Nakrátko, třeba v refrénu písničky, se poezie dokonce obejde bez významu. Je tudíž dosti snadné, aby se básník vyhnul nebezpečným tématům a nepronášel kacířské myšlenky; a i když je pronáší, mohou uniknout pozornosti. Ale především – dobrá poezie na rozdíl od dobré prózy nemusí nutně být výtvozem jednotlivce. Určité druhy básní, jako jsou balady nebo na druhé straně velice umělé veršové formy, mohou skládat skupiny lidí společně. Je věcí diskuse, zda dávné anglické a skotské balady původně složil nějaký jednotlivec nebo prostě různí lidé, ale v každém případě jsou neindividuální v tom smyslu, že se v ústním podání neustále mění. Ani tištěné nejsou žádné dvě verze balady úplně stejné. Mnohé primitivní národy skládají verše ve společenství. Někdo začne improvizovat, patrně za doprovodu hudebního nástroje, někdo jiný přispěje veršem či rýmem, když první zpěvák přestane, a tak proces pokračuje, až je tu celá píseň či balada, která nemá identifikovatelného autora.

V próze je tento druh blízké spolupráce zcela vyloučený. Prinejmenším vážná próza se musí psát o samotě, zatímco vzrušení z přináležitosti k nějaké skupině vlastně napomáhá určitému druhu veršování. Poezie – a možná i dobrá poezie svého druhu, třebaže to nebude ten nejvyšší stupeň – by měla přežít i za režimu s krutou inkvizicí. Dokonce i ve společnosti, kde byly svoboda a individualita už potlačeny, bude stále ještě potřeba buď vlasteneckých básní a heroických balad oslavujících vítězství, nebo důmyslných cvičení v pochlebování; a to jsou právě básně, které lze psát na objednávku či komponovat skupinově, aniž by nutně postrádaly uměleckou hodnotu. Próza je něco jiného, neboť prozaik nemůže užít škálu svých myšlenek, aniž by zároveň zabil svou invenci. Avšak historie totalitních společností či skupin lidí, kteří přijali totalitní názor, ukazuje, že ztráta svobody je nepřátelská všem formám literatury. Německá literatura za Hitlerova režimu téměř vymizela a v Itálii to nebylo o nic lepší. Ruská literatura, pokud lze soudit z překladů, se od počátků revoluce značně zhoršila, třebaže některé verše vypadají lépe než próza. Z ruských románů, které lze brát vážně, bylo za posledních patnáct let přeloženo jen málo. Velká část literární inteligence v západní Evropě a Americe buď prošla komunistic-

kou stranou, nebo s ní vřele sympatizovala, ale celé levicové hnutí vytvořilo nebyvale málo knih, které stojí za přečtení. Také ortodoxní katolictví mělo zdá se dusivý vliv na některé literární formy, zvláště román. Kolik lidí bylo během třístaletého období zároveň dobrými romanopisci a dobrými katolíky? Pravda, určitá témata nelze oslavovat slovy a tyranie je jedním z nich. Nikdo nikdy nenapsal dobrou knihu na oslavu inkvizice. Poezie možná v totalitním věku přežije a jistá umění či napůl umění, jako je architektura, mohou dokonce v tyranii vidět prospěch, ale prozaik bude buď mlčet, nebo ho čeká smrt. Tak jak literaturu známe, je v próze produktem racionalismu, protestantských století a nezávislého jedince. Potlačení intelektuální svobody ochromuje novináře, příščího sociologa, historika, romanopisce, kritika a básníka – v tomto pořadí. Je možné, že v budoucnosti třeba vznikne nový druh literatury, který s sebou neponese individuální cítění nebo pravdivé pozorování, ale v současnosti není nic takového možné. Zdá se mnohem pravděpodobnější, že jestliže liberální kultura, v níž jsme žili od renesance, skutečně skončí, literární umění zhyne s ní.

Jistěže se dál bude používat tisku a je zajímavé zaspekulovat si, jaké druhy čtiva v totalitní společnosti přežijí. Dokud televizní technika nedosáhne vyšší úrovně, dále budou nejspíš vycházet noviny, ale je sporné, zda bude velká masa lidí v průmyslových zemích cítit potřebu jakékoli literatury. V každém případě tito lidé nejsou ochotni utratit za čtení tolik, co utrácejí za různé jiné zábavy. Romány a povídky budou patrně úplně nahrazeny filmy a rozhlasovými pořady. Nebo možná přežije nějaké nižší senzační čtivo, které se bude produkovat jako na běžícím pásu, a lidská iniciativa se tak omezí na minimum.

Lidská vynalézavost by patrně mohla najít způsob, jak psát knihy strojem. Jistý mechanizační proces už lze vidět u filmu a rádia, v reklamě a propagandě i v nižších vrstvách žurnalisumu. Například disneyovské filmy vznikají v podstatě továrním postupem, přičemž práce je zčásti mechanická a zčásti ji provádějí týmy tvůrců, kteří musejí dílu přidat svůj osobitý styl. Rozhlasové příspěvky běžně píší najatí pisálkové, jimž je téma a způsob zpracování nadiktován předem; a i přesto to, co napíšou, je pouze jakási surovina, kterou přitesají producenti a cenzoři. Tak je to také s nesčetnými knihami a pamflety, které si objednávají ministerstva. A ještě mechaničtější je výroba povídek, seriálů a básniček pro velice levné časopisy. Časopisy jako třeba *Writer* se jen hemží inzeráty na literární školy, které vám všechny nabízejí konfekční děj, pár

šilinků za kus. Některé spolu se zápletkou dodávají i úvodní a závěrečné věty každé kapitoly. Jiné vám obstarají jakousi algebraickou rovnici, s jejíž pomocí si můžete zápletky vykonstruovat sami. Ještě jiné nabízejí karetní hry s postavami a situacemi, které stačí jen zamíchat a rozdat, aby automaticky vznikly důmyslné příběhy. Patrně nějakým takovým způsobem bude vznikat literatura totalitních společností, pokud se stále ještě bude pociťovat potřeba literatury. Imaginace – dokonce pokud možno i vědomí – budou z procesu psaní vyloučeny. Byrokrati naplánují knihy v širších obrysech a jejich „dílo“ potom projde tolika rukama, že po dokončení nebude o nic víc produktem jednotlivce než třeba auto ford na konci výrobního pásu. Není ani třeba říkat, že cokoli takto vznikne, bude k ničemu; ovšem to, co by nebylo k ničemu, by ohrožovalo strukturu státu. Pokud jde o literaturu přežívající z minulosti, bude muset být potlačena nebo alespoň důkladně přepsána.

Zatím totalita nezvítězila plně všude. Naše vlastní společnost je stále ještě obecně řečeno liberální. Pokud uplatňujete své právo na svobodu projevu, musíte se bránit ekonomickému tlaku a náporu části veřejného mínění, ale zatím ne tajně polici. Můžete si říkat nebo tisknout téměř cokoli, pokud jste ochotni to dělat potichu. Ale jak už jsem napsal na začátku tohoto eseje, to, že vědomí nepřítel svobody jsou ti, pro které by svoboda měla znamenat nejvíc, nevěstí nic dobrého. Široké veřejnosti je to tak či onak jedno. Lidé netouží po pronásledování kacíře, ale ani se nebudou namáhat, aby ho hájili. Jsou zároveň příliš duševně zdraví a příliš hloupí, aby docílili totalitního náhledu. Příímý, vědomý útok na intelektuální slušnost pochází od intelektuálů samých.

Kdyby rusofilní intelektuálové nebyli podlehlí zrovna tomuto mýtu, byl by to asi nějaký podobný. Ale v každém případě ruský mýtus je tady a odporně kazí lidi. Když vidíte vzdělance, kteří lhotejně přihlížejí útluce a pronásledování, nevíte, čím byste měli opovrhovat víc – jejich cynismem, nebo jejich krátkozrakostí? Mnozí vědci například nekriticky obdivují SSSR. Jako by si mysleli, že potlačení svobody není důležité, pokud se to zatím nijak nedotýká jejich oboru. SSSR je velká, rychle se rozvíjející země, která má naléhavou potřebu vědeckých pracovníků, a v důsledku toho se k nim chová štedře. Pokud se nepletou do tak nebezpečných oborů, jako je psychologie, jsou vědci privilegovanými osobami. Na druhé straně spisovatelé jsou zle pronásledováni. Je pravda, že literární prostitutky jako Ilja Erenburg a Alexej Tolstoj dostávají obrovské peněžní částky, ale za to přicházejí o to jediné,

co má pro spisovatele cenu – o svobodu vyjádření. Určitě ale spoň někteří z anglických vědců, kteří mluví s takovým nadšením o příležitostech, jichž se dostává vědcům v Rusku, jsou schopni tohle pochopit. Nejspíš však uvažují takto: „V Rusku pronásledují spisovatele. No a co? Já nejsem spisovatel.“ Nechápu, že každý útok na intelektuální svobodu a na pojem objektivní pravdy ohrožuje do budoucna všechny obory myšlení.

Totalitní stát zatím vědce toleruje, protože ho potřebuje. I v nacistickém Německu se s vědci, pokud to nebyli židé, zacházelo relativně dobře a společenství německých vědců jako celek Hitlerovi neodporovalo. V tomto historickém stadiu je i ten nejautokratičtější vládce nucen brát v úvahu fyzickou realitu, zčásti kvůli přežívání liberálních způsobů myšlení, zčásti kvůli potřebě válečné připravenosti. Dokud nelze naprosto ignorovat fyzickou realitu, dokud dvě a dvě musejí být čtyři, když například kreslíte výkres letadla, má vědec svou funkci a může mu být dokonce dopřána jistá míra svobody. Jeho prozření přijde později, až bude totalitní režim stát na pevných základech. Zatím však, pokud chce, aby věda zůstala poctivou, je jeho úkolem dobrat se nějaké solidarity se svými literárními kolegy a nestavět se lhostejně k tomu, když jsou spisovatelé umlčovani či doháněni k sebevraždě a novinové zprávy systematicky falšovány.

Ale až už je to v exaktních vědách či v hudbě, malířství a architektuře jakkoli, je jisté – jak jsem se snažil ukázat –, že literatura je odsouzena k záhubě v každé zemi, která si podrží totalitní strukturu; avšak spisovatel, jenž přijme totalitní názor a nachází omluvy pro pronásledování a falšování skutečnosti, se tímto jako spisovatel zničí. Tady není východiska. Žádné tirády proti „individualismu“ a „věži ze slonoviny“, žádné zbožné fráze o tom, že „opravdové individuality lze docílit pouze ztotožněním se společností“, nemohou pomoci, že koupená mysl je zničená mysl. Pokud v určitém okamžiku nenastoupí spontánnost, je literární tvorba nemožná a jazyk sám zkostnatí. Někdy v budoucnosti, pokud se z lidské mysli stane něco naprosto odlišného, než je nyní, se možná naučíme oddělovat literární tvorbu od intelektuální cti. V současnosti víme jen to, že stejně jako některá divoká zvířata ani imaginace nechce plodit v zajetí. Každý spisovatel nebo novinář, který tuto skutečnost popře – a téměř veškerá současná chvála Sovětského svazu v sobě takové popření obsahuje či skrývá –, si vlastně žádá svou vlastní zkázu.

1946

KNIHY VERSUS CIGARETY

Před několika lety jeden můj přítel, redaktor z novin, držel s nějakými továrními dělníky protipožární hlídku. Začali mluvit o jeho novinách, které většina z nich četla a schvalovala, ale když se jich zeptal, co soudí o literární rubrice, dostal tuto odpověď: „Nemyslíte si snad, že takové věci čteme?! Nejmiň polovina knih, o kterých píšete, stojí dvanáct šilinků a šest pencí! Lidi jako my si nemůžou dovolit utratit tolik peněz za knihu.“ A to byli muži, kteří prý bez mrknutí oka utratili několik liber za jednodenní výlet do Blackpoolu.

Myšlenka, že kupování nebo dokonce čtení knih je drahý koníček, který si průměrný člověk nemůže dovolit, je tak rozšířená, že si zasluhuje podrobnějšího zkoumání. Co čtení přesně stojí, počítáno v pencích za hodinu, je těžké odhadnout, ale začal jsem tím, že jsem sepsal vlastní knihy a sečetl jejich celkovou cenu. Když jsem nechal rezervu na různé další položky, mohu celkem slušně odhadnout své výdaje za posledních patnáct let.

Knihy, které jsem spočítal a odhadl jejich cenu, mám zde, ve svém bytě. Asi stejné množství mám uskladněné jinde, takže cifru zdvojnásobím, abych dostal výslednou částku. Ne počítal jsem třeba korektury, potrhání svazky, levná brožovaná vydání, pamflety či časopisy, pokud nebyly svázané v knižní podobě. Také jsem vynechal různé knížky na vyhození – staré učebnice a tak dále –, které se nashromáždí na dně skříní. Počítal jsem pouze ty knihy, které jsem získal dobrovolně, nebo bych je byl získal dobrovolně, a které si hodlám nechat. Zjišťuji, že v této kategorii mám 442 knihy získané následujícími způsoby: